

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 371.134:316.454.5

Тетяна КОЖУШКІНА,
аспірантка Університету імені Алфреда Нобеля,
м. Дніпро

ВСТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУЧАСНИМИ ГАЛУЗЯМИ ЗНАНЬ

Стаття присвячена пошуку взаємозв'язків культури міжособистісної взаємодії з іншими галузями знань. Встановлено, що досліджуваній феномен розглядається з погляду різних наук, зокрема філософії, культурології, психології, соціології, конфліктології, етики. Доведено, що кожна із галузей теоретичного знання підходить до питання комунікації по-своєму, піддаючи аналізу лише ті питання взаємодії, що торкаються її проблематики та вирішення яких пов'язано з осмисленням найважливіших для даної галузі ідей.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, культура міжособистісної взаємодії, взаємозв'язок, спілкування, комунікація, сучасні галузі знань.

Стаття посвящена поиску взаимосвязей культуры межличностного взаимодействия с другими отраслями знаний. Установлено, что исследуемый феномен рассматривается с точки зрения разных наук, в частности философии, культурологии, психологии, социологии, конфликтологии, этики. Доказано, что каждая из отраслей теоретического знания рассматривает коммуникацию по-своему, анализируя только те вопросы взаимодействия, которые касаются ее проблематики и решение которых связано с осмыслением наиболее важных для этой отрасли идей.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, культура межличностного взаимодействия, взаимосвязь, общение, коммуникация, современные отрасли знаний.

The article is dedicated to searching the interconnections of culture of interpersonal interaction with other areas of knowledge. Found that the researched phenomenon is considered from the point of view of different sciences among which are philosophy, cultural studies, psychology, sociology, conflictology, ethics. It is shown that each of the branches of theoretical knowledge considers communication in its own way, analyzing only

those aspects of interaction, which affect its problems, and the solution of which is related to the understanding of the most important for the field of ideas.

Key words: interpersonal interaction, culture of interpersonal interaction, interconnection, communication, modern areas of knowledge.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції інформаційно-комунікативної трансформації суспільства, що пов'язані з його суцільною «інтернетизацією», призводять до появи відчуження на всіх рівнях життєдіяльності людини. Зважаючи на це, актуальності набирають питання безпосередньої комунікативної взаємодії, співробітництва, взаєморозуміння. За цих умов особлива роль відводиться культурі міжособистісної взаємодії як показнику сталого розвитку та гуманізації взаємовідносин у суспільстві.

Проблема культурно-комунікативної спрямованості безпосередньо торкається освітньої галузі, яка по-новому підходить до розгляду питання щодо професійної підготовки спеціалістів, зокрема майбутніх педагогів, специфіка діяльності яких перебуває у площині взаємодії. Постійно зростаючі вимоги до таких фахівців у галузі комунікативної культури вимагають уточнення структури провідного поняття нашого дослідження на підставі аналізу поглядів науковців із різних галузей знань.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. До наукового дискурсу поняття «культура міжособистісної взаємодії» увійшло з появою інтересу до проблеми комунікації та спілкування. Однак ідея його дослідження з'явилася значно раніше у межах таких наукових дисциплін, як етика та теорія спілкування, що заклали основу культури людської комунікації, принципи та засоби її успішного здійснення. На сучасному етапі означений термін широко використовується багатьма науковцями (С. Амеліна, О. Бондаревська, Т. Білоусова, М. Вікуліна, Н. Волкова, С. Кожушко,

М. Лімонова, Г. Максимова, Л. Мохнар, Н. Мирончук, М. Рудь, В. Сластьонін, Н. Смірнова, В. Соколова, В. Тернопільська, І. Тимченко, О. Фролушкіна, Є. Шиянов, О. Яструб та ін.). Незважаючи на кількість досліджень, присвячених окресленій проблематиці, наявні лише поодинокі напрацювання (М. Рудь, О. Яструб), де б розглядалося питання вдосконалення професійної освіти майбутніх учителів шляхом поліпшення культурно-комунікативної складової їх підготовки. Необхідність інтеграції напрацювань із різних наук, на нашу думку, дозволить не лише визначити структурні елементи культури міжособистісної взаємодії, а й окреслити шляхи її формування у студентів педагогічного коледжу.

Мета статті – охарактеризувати взаємозв'язки культури міжособистісної взаємодії із сучасними галузями знань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць науковців дає нам змогу представити власне бачення культури міжособистісної взаємодії як сформованого особистісного утворення, що є компонентом загальної культури особистості, яке ґрунтується на інтеріоризованому комплексі специфічних знань, умінь, навичок та історичному досвіді, а також духовно-моральною і соціально-емоційною сутностями особистості, що сприяють її самореалізації у спільній діяльності. Така інтерпретація – свідчення багатогранності та складності структурної організації досліджуваного феномену, що вимагає визначення його місця у системі наукового знання. Зважаючи на те, що «знання більш загального характеру має методологічний зміст стосовно конкретного знання» [1, с. 30-31], насамперед з'ясуємо наявність зв'язку культури міжособистісної взаємодії з наявним досвідом філософської науки.

Завдяки методологічному перевороту, що відбувся у ХХ столітті, «філософія свідомості» перетворилася на «філософію комунікації», в результаті чого для аналізу сфери практичного розуму, дослідження вимірів людського буття, зокрема й способів організації соціального життя та культури взаємин, науковці почали широко застосовувати провідні ідеї комунікативної теорії. Так, оригінальна авторська концепція діалогу та діалогічної комунікації М. Бахтіна ґрунтується на визначенні універсальності діалогічних відносин, в основу яких покладено сенс людського буття, адже саме вони, як ніякі інші, торкаються людського мислення, мови, відносин з оточуючими, тобто всього того, що має для людини найбільше значення.

Ю. Хабермас у своїй теорії комунікативної раціональності через трактування комунікативної дії як розуміння визначає поняття культури, особистості, суспільства. На його думку, кожна дія індивіда в суспільстві супроводжується зіставленням як тих смислів, що виникають, так і тих, що вже зафіксовані в культурі. При цьому культурою він називає запас знань, завдяки яким учасники інтеракції, прагнучи досягти розуміння будь-чого у світі, черпають інтерпретації. Крім того, концепція дослідника ґрунтується на принципі ідеальної комунікативної спільноти, що об'єднана загальноновизнаними цінностями та підпорядковується єдиним правилам взаємодії.

Зважаючи на принципи комунікативної філософії, українські науковці (С. Андрос, В. Табачковський, М. Булатов, Н. Хамітов) зосереджують свою увагу на значенні міжособистісних взаємозв'язків

із метою самоствердження особистості. На їх думку, фундаментальну основу людського буття становлять міжіндивідуальні відносини та комунікативна сфера, завдяки чому людське буття не може бути нічим іншим, як співбуттям людей [5, с. 225-242].

Таким чином, у філософії проблема значущості культури міжособистісних відносин розглядається в контексті комунікації, взаємозв'язків «Я – Інший», «індивідуальне – соціальне», а також у просторі соціальної взаємодії. Сучасні філософські дослідження доводять, що культура міжособистісної взаємодії зі звичайного чинника, який супроводжує процес соціалізації, перетворюється у провідний чинник, що забезпечує соціальну стійкість та упорядкованість суспільства.

Безпосередній зв'язок досліджуваного феномену вбачаємо з *культурологією*, яка розглядає комунікативну взаємодію як:

1. *Проблему зберігання та передачі духовних цінностей у межах однієї культури*, коли поза культурою неможливо уявити буття людини, реалізацію її сутності та суспільних відносин, в яких вона перебуває. Соціальний інститут культури при цьому – сталий комплекс принципів, установок, формальних та неформальних правил, що регулюють усі сфери життєдіяльності людини та організують їх у цілісну систему, а засвоєння цінностей пов'язано з інкультуризацією суб'єкта загальнокультурної діяльності. Таким чином, людина, взаємодіючи з іншими, задовольняє свої потреби та інтереси, реалізує цінності, які і є складовими культури [3, с. 124].

2. *Питання міжкультурної взаємодії на рівні окремих індивідів або певних соціальних груп, спільнот людей, що є носіями різних культур* (нація, раса, релігія тощо), що пов'язане із сучасними культурологічними дослідженнями комунікативних аспектів взаємодії, які сконцентровані навколо проблем міжкультурної комунікації. Так, В. Конецька розглядає проблеми функціональних особливостей спілкування представників різних соціальних груп, зокрема й на міжкультурному рівні їх взаємодії. Б. Слющинський зосереджує свою увагу на проблемі міжетнічної культурної комунікації, стверджуючи, що завдяки безпосередньому спілкуванню людей різних етнічних груп відбувається обмін національними культурними цінностями. Таким чином, упродовж останніх десятиліть завдяки розширенню взаємодії різних країн у культурології окреслився важливий напрям досліджень, пов'язаний із синтезом традицій, взаємовпливом культур у результаті інтеграції цінностей, мотивів, стереотипів, норм та правил поведінки [4, с. 35].

Аналізуючи проблеми соціальної комунікації, *соціологія* зосереджує свою увагу на вивченні особливостей взаємодії суб'єктів на різних рівнях спілкування, аналізі впливів на комунікацію соціальних ролей та соціальних статусів індивідуальних суб'єктів спілкування певної референтної групи та інших факторів соціального характеру, ефективності результатів комунікації тощо. У своїх дослідженнях учені Е. Берн, А. Кемпінський, І. Коа, Ч. Кулі, Р. Лінтон, М. Лукашевич, Д. Мід, В. Циба розглядають культуру людських взаємин з погляду соціалізації, в процесі якої індивіди адаптуються до умов соціокультурного середовища, засвоюють суспільні цінності та норми поведінки, на основі яких формується готовність до виконання певних соціальних ролей. Культура стосунків за таких умов представлена як об'єктивна якість,

що з'являється в результаті соціальної взаємодії з іншими людьми, а як наслідок – у процесі цієї взаємодії відбувається оцінка себе з позиції інших [2, с. 29].

Таким чином, у розрізі окресленої проблематики соціологи займаються пошуком факторів, що впливають на поведінку людей та відносини між ними, на суспільство та формування суспільної думки, на відношення до соціальних реалій та цінностей, адже через соціалізацію відбувається набуття і перетворення соціального досвіду взаємин у власні установки, орієнтації, навички, вміння.

Ураховуючи, що поведінка людини обумовлюється не лише її становищем у суспільних відносинах та соціальною роллю, яку вона виконує, а також залежить від характерологічної специфіки суб'єктів взаємин, їх почуттів, симпатій тощо, психологи, розглядаючи культуру міжособистісних взаємовідносин, особливу увагу приділяють визначенню індивідуальних поведінкових особливостей комунікантів, зокрема аналізу їх вербальної та невербальної форми спілкування, мови та мовлення, міжособистісних способів взаємодії, стосунків у малих групах, а також міжгруповим відносинам.

Дослідники В. Гуленко, В. Мегедь, Н. Медведєв, А. Молодцов, С. Небікова, А. Овчаров та ін. звертають увагу на те, що індивідуальні особливості людини тісно пов'язані з різними психічними процесами, що впливають на поведінку людини та послідовність виконання нею певних дій. У цьому контексті культура міжособистісної взаємодії демонструє тісний зв'язок із такою галуззю соціальної психології, як *соціоніка*, що досліджує соціальні характери (комунікативні психотипи) та стилі комунікативної поведінки [5, с. 154].

На думку Р. Вердербера, А. Гарнера, Н. Джой, А. Піза ставлення людини до інших проявляється через вербальне і невербальне мовлення, яке є індивідуально-особистісною характеристикою людини, культурою її взаємин з оточуючими. Вчені, розглядаючи процес взаємодії з точки зору мовної поведінки, виділяють такі ознаки, що сприяють ефективним взаєминам: чіткість, зрозумілість, багатство мовлення, відсутність у мові вульгаризмів, образливих і грубих слів, малозрозумілих зворотів [2, с. 43].

Щодо невербального мовлення, то міміка, жести, пози також є проявами властивостей людського характеру, особливостей темпераменту, вираженням емоційних станів. Саме невербальне мовлення відображає реальне ставлення людини до подій та інших суб'єктів взаємин, тому вимагає дотримання певних норм культури експресивної поведінки. У зв'язку з цим культура міжособистісних взаємин тісно пов'язана з *кінесикою* – наукою, що досліджує закономірності невербального спілкування (мовою тіла); *такесикою* (культурою дотику); *проксемікою* (використанням простору); *ольфакторикою* (культурою запахів, ароматів); *хронемікою* (культурою ставлення до часу).

Зауважимо, що для успішної комунікативної практики недостатньо знань лише соціальних та моральних основ функціонування суспільства, адже у процесі взаємодії часто виникають психічні та соціальні перешкоди, пов'язані з різницею у поглядах, упередженнях, установках, у виборі ефективної комунікативної поведінки. Отже, виникає нагальна потреба вирішення завдань, спрямованих на запобігання та/або подолання соціокомунікативних бар'єрів, розширення та вдосконалення функціональних можливостей комунікації, а це є предметом вивчення *конфліктології*.

Варто зазначити, що існує низка наукових праць, присвячених культурі попередження та розв'язання міжособистісних конфліктів. Дослідники Є. Головаха, О. Іванова, А. Ішмуратов, Л. Орбан-Лембрик, Н. Паніна, Л. Сохань, В. Шейнов наголошують, що саме культура взаємин є нормативним регулятором конфліктів. Завдяки їй створюються сприятливі умови для нормальної життєдіяльності особистості в колективі, адже закріплені правила допомагають розв'язанню будь-яких конфліктних ситуацій. На думку науковців, конфліктною основою у взаєминах виступають як індивідуальні характеристики людини (цінності, комплекси, амбіції, незадоволені потреби, емоційні та психодинамічні риси), так і соціально-психологічні фактори, що визначають вибір певної стратегії поведінки в конфлікті (характер міжособистісних взаємин у колективі, потреба людини у визнанні її як особистості, потреба займати певний статус у структурі колективу тощо) [1].

Зважаючи на те, що культурний зміст міжособистісних взаємин визначається сукупністю моральних цінностей, норм, установок, правил поведінки людей у процесі життєдіяльності, він тісно переплетений з *етикою*, предметом розгляду якої є сутність, генезис та розвиток моральності в суспільстві.

У цьому контексті варто відзначити роботи Т. Аболіної, Л. Волченко, М. Горлача, В. Єфименко, В. Малахова, М. Ночевника, де аналізуються відповідні дії людини стосовно її моральних принципів. Так, М. Горлач зазначає, що моральне добро відображає гармонію суспільства й особистості, єдність прагнень усіх людей загалом і кожного зокрема. Це насамперед – задоволення бажань будь-якої людини. Однак, зважаючи на те, що вони не завжди можуть співпадати, у взаєминах слід обирати «правильні» бажання, тобто ті, які відповідають інтересам інших людей. На думку науковця, моральне добро, реалізоване в людських взаєминах, учинках конкретної людини, свідчить про рівень її культури [2, с. 37]. В. Малахов зі свого боку, розглядаючи етику відносин між людьми як елемент культури спілкування, наголошує, що вищий рівень моральної структури спілкування характеризують гуманістичні орієнтації визначених у суспільстві способів регуляції поведінки та емпатійний спосіб сприйняття один одного. Таким чином, основу реалізації етичного аспекту культури спілкування закладено в актуальних процесах міжсуб'єктної взаємодії та міжособистісних стосунках [2, с. 36]. В. Саф'янов, досліджуючи етичні аспекти спілкування, вбачає у цьому особливий спосіб існування моралі й реалізації міжособистісних стосунків і взаємозв'язків. У своїй роботі автор розкриває етико-поведінковий зміст культури спілкування, доводить, що культура взаємодії визначається етичними цінностями, ідеалами, принципами і нормами, а також психологічними, соціальними, естетичними і навіть фізіологічними й медичними чинниками, однак переважного значення надає етичним детермінантам [2, с. 35].

Широке коло питань культури міжособистісної взаємодії вивчає *педагогіка*. Зокрема, вчені розглядають можливості формування феномену в теорії та практиці підготовки спеціалістів; з'ясовують сутність, структуру, зміст, закономірності, принципи, критерії та рівні її сформованості; здійснюють моделювання та розробляють технологічне забезпечення процесу, визначають внутрішньоособистісні фактори та психолого-педагогічні умови

ефективного формування явища. Аналіз робіт, присвячених дослідженню культури міжособистісної взаємодії у педагогічному аспекті, дозволив зафіксувати значну кількість інтерпретацій даного феномену, зокрема як: провідної вимоги сучасної освіти (О. Бондаревська, Т. Білоусова, В. Сластьонін та ін.); важливої складової педагогічної культури (Н. Волкова, І. Зарецька, С. Кожушко, М. Лімонова, Г. Максимова та ін.); компонента професійної та загальної культури вчителя (Г. Звездунова, Г. Максимова, М. Рудь, О. Яструб та ін.); складової професійно-педагогічної культури, сукупності знань у галузі педагогічного спілкування (Н. Мирончук, С. Ромашина); критерію соціалізованості людини (А. Мудрик); інтегральної якості особистості спеціаліста (О. Гаврилюк, М. Лімонова, О. Попова, В. Соколова, В. Тернопільська та ін.); важливого елемента майстерності (О. Фролушкіна та ін.).

На думку дослідників, оволодіння культурно-комунікативною компетентністю допоможе майбутнім педагогам краще орієнтуватися в різних галузях соціального та професійного життя, набувати навичок толерантної взаємодії, вчитися встановлювати міжособистісні та ділові контакти.

Висновки. Зважаючи на викладене нами, можемо констатувати, що аналіз праць учених із різних галузей знань дає змогу віднайти точки дотику культури міжособистісної взаємодії із філософією, культурологією, конфліктологією, психологією, етикою та педагогікою, доводячи таким чином полінауковість досліджуваного феномену.

Визначений взаємозв'язок представлених методологічних підходів базується на принципі доповненості та сприяє всебічному розгляду означеної проблеми.

Перспективи подальших наших досліджень вбачаємо у визначенні структури та критеріїв сформованості культури міжособистісної взаємодії студентів педагогічного коледжу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берегова О. М. Культура та комунікація: дискурси культуротворення в Україні у XXI столітті / О. Берегова. – К. : Інститут культурології АМУ, 2009. – 184 с.
2. Мирончук Н. М. Розвиток культури взаємин у старших підлітків : метод. посіб. / Н. М. Мирончук ; за ред. М. В. Левківського. – Житомир : Полісся, 2007. – 184 с.
3. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посібник / І. А. Сайтарли. – Київ : Академвидав, 2007. – 240 с.
4. Руденко Н. В. Формування міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі на засадах гендерного підходу : дис. ... кан. пед. наук : 13.00.07 / Руденко Наталія Всеволодівна. – Харків, 2012. – 172 с.
5. Філософія: світ людини. Курс лекцій : навч. посіб. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.

Дата надходження до редакції: 21.08.2018 р.